

LEHELETNYI VIGASZÉRT

*Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért
Magvető, 1990. 196 oldal, 96 Ft*

*„ami a testi világban nevelteség,
a szellemiben lehetséges”*

(Kafka)

Különös kegynek érzem, ha úgy fordul, hogy önvallomás részese lehetek. Kicsit megilletődöm, kicsit feszengek, de valaminek – a megszokott sodrásnak – mintegy ellenszegülve, akaratom a tekintetembe gyűjtve, kiségteleni igyekszem társamból a legnehezebbjét. Megrendül, árendeződik ilyenkor legalább egy világtörődék, vajúdás folyik, és talán születik is valami, felismerés, szeretet. Beleng közénk némi, kicsit zavarba hozó, mégis jó ünnepélyesség, szent pillanatok foszlányai kísértének – mintha valami valóban történne –, a feltörő energiák azonban túlcsoordulnak rajtunk, el kell nevetnünk vagy sírnunk magunkat.

A könyvekben is ezt a fajta személyiségkorlácsoló izgalmat keresem, ezt a lélekcsupaszodást. Mi tagadás, van ebben valami perverz, valami szégyenletes, de szégyentelenségre, tisztaságra vágyódás is, igen, undor és sóvárgás, és ezek az érzelmi motívumok már a KADDIS partjait jelzik, „sötét folyam sodró, fekete víznek” két partját, „B., író és műfordító” életművi sodrát, melybe tegszi a legutolsó ösztöneinek engedő olvasóként, szenvedőtársként belevettem magam – miért? Furcsa, de megtörést, az életből ismert megtörés szellemileg súlyzott megélését és ezzel egy átok megtörését remélve. Hogy a személyiség magjában hordott kínok a szégyent keresztülhúzva felmutathatók. Mintha ez leheletnyi vigaszt jelentene. Elfogadja-e ez az elbeszélő szellem ilyenén olvasóját?

Az igazi megszólított, akiért e vallomás voltaképpen történik, egy nem létező, meg nem született lény – aki már nem is fog megszületni –, akit talán lényünk égi másának is nevezhetnék. „Te, rólad, benned, neked, eléd, veled” – szólongatja az elbeszélő (B.) meg nem született gyermekét, a homályba vesző fantomalakot – akit, ugye, legfeljebb, sután, a saját ábrázatunkra tudunk elképzelni –, s ez hát-

borzongató dimenziót ad az aktusnak, ami így mintha valakinek a szeme – illetve hát üres szemgödre – előtt játszódna.

Meglehetősen abszurd a helyzet, lévén hogy a megszületés-újjászületés motívuma semmilyen diadalkapun be nem engedtetik, csak obligát módon, természetesen és jelentőség nélkül, ahogy társadalmunk gyanútlan gyerekei lépnek fel erre a színpadra, ahol mindig ugyanaz történik újra.

A színtér természetellenes, fákkal, melyekhez semmi közünk, romlott levegővel, csatornákkal, esernyőkkel – „földi groteszségünk” szimbólumaival –, hieroglifákat író villámlással, ragacos napsütéssel – a „báronyszekelén fénylő éjszaka” a legszebb szín ezen a vásznon. És romos, patkány rágta kulisszacsapda a város: szorongásos álmok helyszíne.

Naturálisan, naturalistán egyvalami van végig jelen: könyvek, jegyzetfüzetek, cédulák, golyóstoll és az ide-oda másolás, a körmölés aktusa. És e legvalóságosabb, piti dolgokból alkotja meg az elbeszélés szelleme a mű vezérlő melaforabokrát, a sötét vezérszólamot, mely szerint e körmölés voltaképpen sír kikaparása a levegőbe. „Ásás, a tovább-, a végig-ásása annak a sírnak, amelyet mások kezdtek megásni nekem a felhőkbe, a szelekbe, a semmibe.” És úgy rémlik, mintha e vezérszólam, mely újra meg újra konokul visszatér a műben, parancsszó lenne, aminek ez az ember, ez a zsidó ember a saját jószántából engedelmeskedik. De ki parancsol? Ki, mi veszi rá a vallomásra, a sírásásra, az önfelszámolásra őt?

A HALÁLFÜGÁ-ban, Paul Celan versében, melynek néhány sora mottóként a könyv élén áll, és mintegy megadja a hangfékvést, hasonló helyzettel találkozunk: a parancsszó szerint egyesek a földbe, mások pedig – édes hegedűszóval – a levegőbe ássák sírjukat, miközben a kora hajnal fekete tejet kortyolják: „Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts wir trinken und trinken” – „Naphelle korom teje este iszunk és délben iszunk és reggel iszunk és éjszaka téged iszunk csak iszunk csak.” Mérhettelen szomjúhozást érzek e sorokban; a megigazulás szomját. Az igazság pedig sejtetően nem birtoklás, hanem engedelmesség.

Tiltakozás és engedelmesség között feszül az indulat, mely ezt az önvallomást sodró ere-

jüvé és esendőségében hitelessé teszi. A határozott, kiáltó *nemek* láncolata belső rímként „csigázza” a vallomás menetét, a csöndes *igének* pedig észrevétlenül húzódnak meg a szöveg sűrűjében, ám végül övék lesz az utolsó szó, a záró „*amen*”. A romboló *nemek* torlaszokat képeznek; olyan utakat, pályákat zárnak el, melyek a boldogság, a siker, az érvényesülés, az összhang – a diadal – felé vezetnek. Amerre életosztóne viszi az embert. Az *igének* viszont utat nyitnak, „*az igazi tisztánlátás*”, küzelebről: „*a teljesen hiábavaló és teljesen megmáshatatlann önfelismerés*” számára. Igen, de nem lehet kibruudalni a kérdést, hogy ennek mi értelme van.

Amit szellemnek (tudatnak) nevezünk, az a mi univerzumunk (Northrop Fry szavával a „*mitológiai univerzum*”, amelyben, emberek lévén, élünk. Közepetájt e vallomás eljut egy pontra, a kifejezhetőség határára, ahol is egy fantaszükus, intüm lelki szenzációról számol be, melynek során a lélek egy, *kimyörtelen, örök, kínzó és... egyáltalában nem boldogtalan tudat*” részeseének és alávetettjének érzi magát. Megkockázatom: e „*metsző, szenvedő tudat*” a mi mitológiai univerzumunk fekete napja, az ő sugarát isszuk, és neki áldozunk.

A *kaddis* zsidó gyászima, melyben foliász és himnusz együtt van jelen. E vallomás (életgyónás) kemény és gyakorta ironikus, engesztelhetetlen hangjait helyenként átitatja az esengés. „*Ezért a létezésért.*” Ezért az ostorozott, gyalázatos életért. Mert ennek a „*sötétülátlásnak*” semmi köze sincs szemmiféle élttagadáshoz, ez egy helyütt határozottan le is van szögözve. Ezt a gyászimát egy világos lélek mondja. „*Szó sincs itt halálról, éppenséggel és kizárólagosan csak is az életről van itt szó...*” Még az elragadtatás himnikus hangjainak nyomaira is rábukkanhatunk, igaz, jobbára melankolikus időzőjelek közé tett Rilke-levelelmondatokban, valamint emlékekben, egy találkozásnak, egy nő arcjátékának és fényes hajának feliző, „*dáronyfekele éjszakáknak*” az emlékeiben.

Eroikus és szellemi töltés sűrű be és győzi le a kezdetben lévő ürességet, undort és szeretetlenséget meg az emiatt érzett szégyent és büntudatot. Az elbeszélő mű legelején, dr. Obálthial, a hivatásos bölcselővel való találkozása alkalmával, obligát módon számba veszi ezeket az abszolút tényeket. Ennél jobb, hitelesebb és stabilabb kiindulóhelyzetet el sem tu-

dok képzelni. Ugyanis annak, aki „*egész bizonytalanságát*” és „*teljes létfélelmét*”, a szenvedésre való tehetségét semmi pénzért fel nem számolja, e számbavétel meghozza a fordulatot, megnyitja az éjszakát, és „*léghőri örvöngést*” kavar, felkorbaöcsolja a petyhüdt intellektuális és erotikus szenvedélyeket, esélyt teremt a sors kihordására – hivatást ad. Ne fűjjunk azonban ebbe a *tutiba* hamis hangokat – „*hamis angolkürtöl*”, mondja B. –, mert bizony, bizony nem lutunk ki *crescendóba*, nem vár *diadalkapu*. Ez a sors ugyanis nem lehet más, mint a kudarc beteljesítése, mint a szellemileg megérlelt pusztulás.

„*Másféle pusztulás*” persze, mint a közönséges. Derekasabb, elvégzettebb, uralt. Vagy megalázóbb, szánalmasabb, szögyenletesebb? „*Er ruft stecht tiefer ins Erdreich ihr einen ihr andern singel und spielt*”, vagyis: egyesek nyomják mélyebbre az ásót, mások pedig énekeljenek, táncoljanak, muzsikáljanak, írja Celan. Végső soron szó sincs választásról. Ha egyáltalán túlélők között, szó lehet róla, egyetlen elfogadható szempont kínálkodik. A munka.

A munka, amiről a legrigorózusabb és leparadoxabb mondatokat mondja az elbeszélő B., az „*fró és másfordító*”. A munka a rögeszméje. A mániásan úzótt munka – az írás –, ami számúra az élés legradikálisabb formája, és ami ugyanakkor menekülés a létezésről, a világtól, az emberektől, irhánk mentése. Az író munkája a sors – azaz önmaga – megteremtése, illetve felismerése. A sorsot szövő parancs, a sötétben munkáló stélet végrehajtása. Az esendő, megtöretett ember – a zsidó – kínzó tudatának, sötét éjszakájának a gyalázat tengeréből való kimentése és felajánlása.

Nem mintha megváltásze volna az írásnak. Jellegét tekintve inkább értelmetlen kényszermunka. Értelmetlen, úzótt másolás, agyonmagyarázás, motyogás. Ha valakinek mégis ezt kell csinálnia, az azt jelentü, hogy törlesztenie és vezekelnie kell. Az valamiképp meg van bélyegezve, be van szorítva, azon valamilyen átok ül. Az tud valamit, annak van valami saját igazsága, „*egy tükös élete*”. Az zsidó.

A zsidóságnak mint metaforának a megformálása: sikerült, és ez a *KANDIS* ajándéka: „*schenkt uns ein Grab in der Luft*” – „*sírt ad minkünk a szelekben*”. Ez ám olyan távlat, mely édes szellemi szabadságot ad, éjszakák fekete tejét,

képességet a szenvedésre („Leidensfähigkeit” – Thomas Bernhard jó szavával), esélyt egy szellemi létforma megalkotására, melynek tartalma egy nem asszimilálódó, folytonosan nemeket kiálló, csöndes igenjeivel megnevezhetetlen, titkos reményeket tápláló szellemiség.

A totalitárius rendszerekben ez a szellemiség a fekete bárány. A totalitáriánizmus, ez a mitikussá vált hatalom, ez a „bikafejű szörny” mindenütt ott fújtat; dr. Oblátnak, a hivatásos bölcselőnek a „világállapotot” ostromozó reflexeiben, a nő szívhódításában, vezérekben, kancellároknak, direktoroknak és apákban. Az egész neurotikus „apokultúrában”. A megszületett gyerekek ennek a kultúrának a növendékei. A gyász keserősége akkor fakad ki a KADDIS fró-kántorából, amikor a gyermekkoráról beszél. Hisz akkor kezdett esőzni az az igazságtalanság, ami Auschwitzban égszakadássá vált. Ebből a szempontból Auschwitz: rémséges koronametafora.

„Elgondolhatunk-e egyáltalán olyasmit, ami csakugyan igazságtalan?” – kérdezi egy céduláján Kafka, és nemmel felel. Mert az elgondolás lehetényi vigaszt jelent, amennyiben valamit rajzol, valamit körmöl a levegőbe, szellemileg létrehoz. Így jön létre Celan versében „hamuhajú Szulamith”, az igaz szerető sírhelye a szelkben, a KADDIS-ban pedig egy összeroppant szerelemből soha meg nem született gyermek felképezhetetlen arca a levegőben.

A „meg nem született gyermek”: „reménytelen remény”. Néma, vak, elképzelhetetlen, elveszett. Csak egyes bizonyágtételek adnak hírt róla – gyászolják és szölongatják –, amilyen ez, a Kertész Imréé.

Radicz Viktória

Errata

Januári számunkban, Illyés Gyula naplójegyzeteiben, a 23. oldalon szereplő bécsi újság címe nem *Magyar Hírek*, hanem *Magyar Híradó*, szerkesztőjének neve pedig nem Kalmár György, hanem Klamár Gyula (24. o.).

AUSCHWITZ MINT SZELLEMI ÉLETFORMA

Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*
Magvető, 1990. 196 oldal, 96 Ft

„Kusi fiom:
Felleg-bölcöd strua ringalom.”
(Ady Endre: A FIAM
BÖLCÖSJÉNÉL)

Ez a nagy monológ egyetlen, a könyv címébe foglalt témára van főlépítve, melyet egy kissé fölületes-kényelmetlen beszélgetés ártatlan kérdése provokál, hogy van-e a beszélőnek gyermeke. A válasz, a rögtöni, a határozott nem, a kisregény első szava, nemcsak a tényállás rögzítése, hanem egyszersmind egzisztenciális döntéssé változtatása. S e nemnek, a meg nem született gyermek, a nem akart gyermek nemjének főtémája mellett az fró kibontakoztatja a motívikusan visszatérő melléktémákat, melyek távolabbról-közelebről ugyanazt magyarázzák, s együttesen megmutatják annak az embernek a szellemi arcképét, akinek nincs gyereke, és aki nem akar gyereket.

Lássuk e motívumokat. Követem ezzel az fró hasonlatképpen zeneinek nevezhető formálásmódját (melyet még a könyv túlnyomórészt igen hosszú mondatainak elsősorban akusztikus hatása is támogat): nem történetet beszél el, hanem mintegy szölamokat léptet be, és szölamokhoz tér vissza. A két legfontosabb szölam a munkáé és a házasságé.

A munka Kertész Imre fró és műfordító hőse számára az „élet” alternatívája: ha nem dolgozna, létezne. Ennek a tulajdonképpen laposnak is nevezhető paradoxonnak az elmélyítése a könyv fáradhatatlan önkibeszélésének egyik tétje. Kiviláglik: a „munkának” a szó szokásos értelmében itt nincs az „életbe” visszaáramló, ott berendezkedő célja, mint aminő a siker vagy hitelesebben a munka értelme. A munka életellenes, főtétele az emberi kapcsolatok tönkretévése, s nem más, mint egy halálos stélet lassú végrehajtása. Beteges beállítottság, a lélekbúvár nyilván egész katalógusát gyűjthetné össze a neurozisz tüneteinek. De: „Jól megalapozott idegbántalom ez, nem holmi képzelődés, én legalábbis azt hiszem, hogy lényegében véve valóságom, emberi helyzetünk valóságán alapul.” (102. o.)